
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

В. Ф. Колесник (Київ)

Робітничий клас України в роки перших п'ятирічок в історичній літературі другої половини 50-х — на початку 80-х років

Дається історіографічний аналіз літератури другої половини 50-х — першої половини 80-х рр. про трудову активність робітничого класу Української РСР у роки довоєнних п'ятирічок.

В умовах перебудови, коли активно переосмислюється досвід минулого і розробляється нова концепція історії радянського суспільства, особливо зростає значення історіографічних праць з конкретних проблем, включаючи і вивчення питань трудової активності робітничого класу України в роки довоєнних п'ятирічок. Однак історія робітничого класу того періоду поєднала не лише революційний ентузіазм, великі надії, а й невдачі, жертви та розчарування. Здійснений наприкінці 20-х рр. відхід від ленінських ідей соціалістичного будівництва, втілення в життя сталінської моделі казарменного соціалізму негативно вплинули на ініціативу трудящих, соціальну активність робітничого класу. Отже, основні чинники, витоки багатьох наших сьогодшніх проблем, зокрема розповсюдження серед частини робітників настроїв пасивності і утриманства, послаблення бажання працювати якісно і ефективно, сягають своїми коріннями у 20-і — 30-ті рр.

На жаль, історична наука, яка постраждала від бюрократичних методів керівництва, догматизму і некомпетентного втручання та інших проявів сталінщини, не змогла глибоко й об'єктивно розкрити складний і суперечливий шлях історії робітничого класу України в роки довоєнних п'ятирічок. Про це свідчить аналіз відповідної літератури, що в переважній більшості з'явилась до середини 80-х рр.

Процес переосмислення минулого радянського суспільства, розпочатий після квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, настійно вимагає підготовки історіографічних праць, які підсумовують досягнуте, визначають перспективи подальших досліджень. У даній публікації зроблено спробу здійснити історіографічне дослідження літератури другої половини 50-х — першої половини 80-х рр., в якій висвітлювалась трудова діяльність робітничого класу республіки в роки довоєнних п'ятирічок. Це дуже важливо, оскільки саме на цьому етапі у вивченні названої проблеми позначились, з одного боку, боротьба за ліквідацію негативного впливу на історичну науку культу особи Сталіна і його наслідків, а з іншого боку, надмірна політизація історії і реанімація у другій половині 60-х — на початку 70-х рр. сумнозвісних установок «Короткого курсу історії ВКП(б)».

При всій суперечливості розвитку радянської історичної науки в другій половині 50-х — першій половині 80-х рр. необхідно визнати, що розгорнута після XX з'їзду КПРС критика культу особи супроводжувалась посиленням уваги до вивчення ролі народних мас, робітничого класу в історії радянського суспільства, зокрема і в роки перших п'ятирічок. Цьому багато у чому сприяв ряд заходів по забезпеченню науково-дослідної діяльності. Велике значення для дослідження проблем історії радянського робітничого класу мали вихід у світ другого

видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса, Повного зібрання творів В. І. Леніна, Ленінських збірників. Але, на жаль, зміст ленінських праць, що торкались різних аспектів розвитку робітничого класу, а також проблем соціалістичного будівництва, в силу відомих причин трактувався в дусі концептуальних підходів 30-х рр. Науковці намагались довести, що досвід соціальних і економічних перетворень в СРСР у роки перших п'ятирічок свідчить про неухильне втілення в життя углядів класиків марксизму-ленінізму про історичну місію робітничого класу. При цьому з поля зору випадало те, що в марксистсько-ленінській спадщині багато що було перекручено і вульгаризовано в 30-і — першій половині 50-х рр., або просто залишалось гіпотезою. Ідеї В. І. Леніна підганялись під ту модель соціалізму, що була визначена наприкінці 20-х рр. і продовжувала втілюватись в життя і в 50-і — першій половині 80-х рр.

Відомо, що після XX з'їзду КПРС поживилась робота по публікації історичних документів. Це створювало певні передумови для подальшого вивчення трудової активності робітничого класу УРСР у довоєнні п'ятирічки. Серед них варто назвати публікації збірників партійних документів: «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», «Решення партії і правительства по хозяйственным вопросам», «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» та ін. Були видані також праці і промови діячів Комуністичної партії і Радянської держави: М. І. Калініна, С. М. Кірова, В. В. Куйбишева, Г. К. Орджонікідзе, Г. І. Петровського, П. П. Постішева, С. В. Косіора та ін. Однак на згаданих документальних публікаціях, що виникли як результат значної роботи істориків, працівників архівів, відбилися тогочасні особливості розвитку історичної науки. Праці керівників партії і держави носили вибіркового характер, до того ж по відношенню до них існували однобічні оцінки часів культу особи. Не могло не позначитись на якості досліджень і те, що до середини 80-х рр. матеріали з'їздів і конференцій партії, інших її керівних органів, а також праці офіційно визнаних діячів не піддавались дійсно науковій джерелознавчій практиці. Така методика роботи з партійними і державними документами визначалась повною підпорядкованістю суспільствознавчої науки політиці — основу історичних досліджень про історію країни кінця 20-х—30-х рр. складала концепція, що була визначена офіційними документами. Все це гальмувало дослідження трудової діяльності робітників України в роки довоєнних п'ятирічок.

У другій половині 50-х — першій половині 80-х рр. вийшли друком тематичні збірники, частково або повністю присвячені індустріалізації СРСР, промисловості і робітничому класу республіки, трудовій і політичній активності робітничого класу всієї країни, а також робітників Української РСР, історії окремих підприємств¹. Це було помітним історіографічним явищем. Але вони мали і серйозні недоліки. Їм значною мірою властиві ідеологічний догматизм, тенденційна однобічність. Добірка документів з окремих проблем, як правило, обмежувалась однозначно позитивними матеріалами про соціалістичне будівництво. Тому значна за обсягом кількість документальних видань не стала повноцінним джерельним фундаментом для історичних досліджень, оскільки не відбивала всієї складності і суперечливості історичного минулого робітничого класу України в період перших п'ятирічок.

¹ Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики. 1926—1932.: Сб. документов и материалов.— Киев, 1966.— 584 с.; Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.): Сб. документов и материалов.— М., 1956.— 611 с.; Социалистическое соревнование в СССР. 1918—1964.: Сб. документов и материалов профсоюз.— М., 1965.— С. 495 та ін.

Крім видання документів з історії радянського суспільства і робітничого класу в 20-і — 30-і рр., здійснювалися й інші заходи, які певним чином вплинули на дослідження зазначеної проблеми. До них належать: створення нових наукових часописів і збірників, що випускалися вищими навчальними закладами, іншими науковими установами, публікація спогадів активних учасників соціалістичного будівництва, зачинателів нових форм трудової активності, організація в академічних фахових інститутах, в тому числі і в Інституті історії України АН УРСР, наукових рад і груп з історії радянського робітничого класу, відновлення в другій половині 50-х рр. роботи по створенню історії фабрик і заводів².

Але наприкінці 60-х — на початку 70-х рр., коли в умовах застою відчутно посилювався тиск на історичну думку, адміністративно-командний апарат управління здійснив заходи по обмеженню можливостей істориків користуватися архівними документами³, посилював курс на однобічний позитивний підхід до висвітлення минулого радянського суспільства. В тогочасних документах партійних з'їздів і пленумів ЦК помічалось своєрідне явище: спроби розіграти в силу існуючих догматизованих теоретичних уявлень, образно кажучи, «робітничу карту», а саме: показати робітничий клас таким, який в усій своїй масі завжди послідовно і неухильно виконував провідну роль в соціалістичному будівництві. В умовах політизації історичної науки все це не могло не відбитися на змісті праць, присвячених трудовій діяльності робітників України в роки перших п'ятирічок.

Всю історичну літературу досліджуваної тематики за характером і змістом видань можна поділити на дві умовні групи. Перша — це узагальнюючі праці з історії радянського суспільства, Комуністичної партії, профспілок, комсомолу, громадських організацій, історії індустріалізації країни і робітничого класу СРСР, а також подібні видання, підготовлені на матеріалах республіки. До них примикають широко-планові праці про соціалістичне змагання. По відношенню до цієї групи джерел вважаємо за необхідне обмежитися окремими зауваженнями. По-перше, до середини 80-х рр. узагальнюючі праці, як правило, отримували високу історіографічну оцінку. Більше того, вивчення конкретних проблем тією чи іншою мірою здійснювалось в рамках тих висновків, які містилися в узагальнюючих дослідженнях. Різні аспекти трудової активності робітничого класу України в роки довоєнних п'ятирічок носять в деяких із них фрагментарний, в інших більш широкий, але в цілому хрестоматійний для свого часу характер. Йдеться про існуюче тоді розуміння процесу індустріалізації країни і здійснення завдань довоєнних п'ятирічок, про загальне осмислення економічної і соціальної політики партії наприкінці 20-х — 30-х рр., про догматичну оцінку «побудованого» в той час соціалізму. Звичайно, в цих працях уточнювався фактичний матеріал, певною мірою узагальнювалась проблематика трудової активності робітничого класу, але коло дослідницької діяльності обмежувалося рамками концепцій, що в основному сформувалися і утвердилися в історичній науці ще в 30-х — першій половині 50-х рр. По-друге, на висвітленні проблеми відбивалася фетишизація керівної ролі партії, а трудящі маси розглядалися переважно як об'єкт впливу і в значно меншій мірі як суб'єкт історичної творчості. Названі недоліки були властиві й іншим історичним дослідженням з зазначеної тематики.

Іншу групу літератури складають спеціальні дослідження про трудову активність робітників України в роки перших п'ятирічок. Серед них можна виділити праці, в яких аналізується діяльність партії, державних і гро-

² О книгах по истории фабрик и заводов. Постановление ЦК КПСС. 21 октября 1958 г. // Справочник партийного работника. — Вып. 2. — М., 1959. — С. 513—514.

³ Див.: Зайцев В. С. К 100-летию со дня рождения А. П. Кучкина // Вопр. истории. — 1988. — № 12. — С. 161.

маських організацій по розвитку трудової активності, а також публікації, присвячені конкретним формам трудової ініціативи, їх сутності, а також розповсюдженню і значенню. Із названої групи значну частину праць становлять дослідження історико-партійного характеру, оскільки саме за ними з середини 50-х і до середини 80-х рр. було закріплено авторитарне становище серед історичних праць про радянське суспільство. В них містився великий матеріал, який показував трудовий ентузіазм багатьох робітників, передавалась їх щира віра в ідеали соціалізму, що в значній мірі визначало трудову ініціативу. Краще всього це зроблено в тих публікаціях, які висвітлюють тему на матеріалах таких промислових регіонів, як Донбас, Кривбас, а також окремих галузей промисловості⁴. Однак в силу умов, що склалися, дослідники намагалися висвітлення історії привести у відповідність з пануваним тоді ідеалом соціалізму. Сама ж трудова активність показувалась як характерна риса переважної більшості робітників, що не відповідало дійсності. Таким чином фактично затушовувались чинники та вияви суттєвих коливань, які мали місце на тлі активності мас в 30-і рр. Відомо, наприклад, що на рубежі першої і другої п'ятирічок зросло невдоволення робітників, різко впала продуктивність праці. З чим це пов'язано? Істориками така ситуація пояснювалась погіршенням трудової дисципліни у зв'язку із значним притоком на підприємства вихідців із села, загостренням житлової проблеми, деякими іншими причинами. Водночас практично не згадувалося про згортання у другій половині 1932 р. економічних методів керівництва. Науковці не показували, як на творчій активності робітників у сфері виробництва позначилося те, що в господарській практиці обстоювались примітивні погляди на соціалістичну власність, коли в галузі економіки в значній мірі ігнорувались товарно-грошові відносини, використовувались такі форми управління і господарювання, які відчужували робітника від засобів виробництва, негативно впливали на його свідомість. В той же час необхідно враховувати, що в середовищі робітників у 30-і рр. відчувалось велике прагнення прискорити час, бажання швидше досягти світлої мети, збереження віри в торжество ідей соціальної справедливості.

Це і породжувало факти високого трудового героїзму і самовідданості. Але назване протиріччя, характерне для трудової діяльності робітничого класу в 30-і рр., залишалось поза увагою вчених.

Поряд з цим в дослідженнях залишалось відірваним від реальностей історичного минулого й висвітлення керівної ролі партії, абсолютизувалась її організаторська і масово-політична робота, спрямована на мобілізацію робітників для виконання завдань п'ятирічок⁵, матеріал викладався без врахування негативного впливу режиму особистої влади Сталіна, що деформував всі сфери життя суспільства і партії, включаючи її теоретичну і ідейно-виховну діяльність, призвів до їх переродження.

⁴ Пономаренко Г. Я. Во главе трудового подъема. Коммунисты Донбаса — организаторы социалистического соревнования рабочего класса в годы первой пятилетки. — Киев, 1971. — 175 с.; Зимоглядов Ф. Р. Коммунистическая партия Советского Союза во главе трудовой активности масс. 1928—1941 гг. (Из опыта работы партийных организаций Донбасса). — М., 1973. — 160 с.; Дольчук А. В. Борьба Коммунистической партии за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості (1921—1937 рр.). — К., 1974. — 184 с. та ін.

⁵ Бабко Ю. В. У боротьбі за соціалізм. З досвіду роботи Компартії України в роки другої п'ятирічки (1933—1937 рр.). — К., 1974. — С. 41—63, 92—116; Горбань Ю. А. Ленинским курсом социалистической индустриализации. Из опыта Компартии Украины по руководству развитием промышленности. — Киев, 1984. — С. 59—84; Коломийченко И. И. На путях социалистической реконструкции. Коммунистическая партия Украины в борьбе за социалистическую индустриализацию и подготовку сплошной коллективизации (1926—1929 гг.). — Киев, 1978. — С. 244—270; КГРС — організатор і нагненик соціалістичного змагання у промисловості України. — К., 1975. — С. 46—131 та ін.

Одним із напрямів наукового пошуку істориків було вивчення діяльності профспілок, комсомолу по розвитку трудової активності робітничого класу в роки довоєнних п'ятирічок. Певне місце ця проблема знайшла в працях з історії профспілок і комсомолу республіки, зокрема, в монографіях О. Б. Слуцького і В. П. Сидоренко, М. І. Горлача, В. С. Михайлюка, І. О. Федорова, І. Н. Михайловського та ін.⁶ Щоправда на сторінках названих видань проблема розглядається не самостійно, а поряд з іншими. Були підготовлені і спеціальні статті про діяльність профспілок, комсомолу по організації соціалістичного змагання і т. п.⁷ В них систематизовано значний фактичний матеріал про героїку робітників, самовідданість молоді. Але в цих публікаціях не розкривається реальний механізм впливу профспілок і комсомолу на трудову активність робітничого класу. Це стосується і вивчення відповідної діяльності Рад. За винятком окремих сюжетів у працях Є. І. Лозової, С. О. Гусевої⁸, деяких інших науковців, роль органів Радянської влади в організації праці на виробництві не досліджувалась. В практиці наукової роботи панував стереотип: через призму діяльності Рад необхідно розглядати політичну активність робітників, їх участь в управлінні суспільством.

Ради як органи влади мали створювати всі необхідні умови для активної праці робітників: вдосконалювати трудове законодавство і здійснювати контроль за його дотриманням, розвивати систему охорони здоров'я, розширювати і поліпшувати сітку громадського харчування на підприємствах, вирішувати проблеми житлового будівництва тощо. І сьогодні ця проблема залишається недослідженою. При цьому до вивчення діяльності Рад, а також громадських організацій по забезпеченню умов для розвитку трудової активності робітників необхідно підійти з нових позицій. Важливо на конкретному матеріалі виявити серйозні недоліки в функціонуванні всієї політичної системи в умовах сталінщини, всебічно розкрити механізм гальмування в усіх ланках органів влади і громадських організацій, показати, як знижувалась, обмежувалась і деформувалась діяльність громадських організацій і відбувалось їх переродження, як все це відбивалось на проявах активності трудящих. Аналіз всіх цих проблем не буде відповідати вимогам часу, якщо їх не розглядати через призму того, як здійснювався відхід від гуманістичного ідеалу соціалізму, в якій мірі трудовий ентузіазм робітників підпорядковувався вирішенню соціальних завдань, задоволенню потреб трудящих. Саме це дасть можливість визначити, наскільки зусилля політичної системи, спрямовані на забезпечення виробничої діяльності робітників, підпорядковувались дійсному прогресу суспільства. При цьому заслуговує на увагу така проблема, як використання і співвідношення ідейно-виховних, економічних факторів, методів примусу в стимулюванні праці робітників. Розв'язавши на основі конкретно-істо-

⁶ Слуцкий А. Б., Сидоренко В. П. Профсоюзы Украины после победы Великого Октября.— М., 1961.— 264 с.; Горлач М. І. Вірна опора партії комуністів. (Профспілки України у боротьбі за здійснення ленінського плану комуністичного будівництва).— К., 1966.— 319 с.; Михайлюк В., Федоров І. Ударна бригада соціалістичного наступу.— К., 1959.— С. 3—76; Михайловский И. Н. Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР (1925—1937 гг.).— Львов.— С. 61—166.

⁷ Каніфольський Б. П. Партійне керівництво діяльністю профспілок у справі організації соціалістичного змагання (1928—1932 рр.) // Укр. іст. журн.— 1975.— № 2.— С. 104—111; Пахарев А. Д. Участь комсомольців Донбасу у стахановському русі (1935—1937 рр.) // Наукові праці з історії КІПС.— Вип. 39.— К., 1970; Бурлакова Г. Р. Участь комсомольських організацій Донбасу у розгортанні соціалістичного змагання в промисловості (1926—1932 рр.) // Укр. іст. журн.— 1977.— № 1.— С. 37—43.

⁸ Лозова Є. І. Комуністична партія України— організатор удосконалення форм і методів роботи міських і селищних Рад республіки в 1926—1929 рр. // Наукові праці з історії КІПС.— Вип. 13.— К., 1967; Гусева С. О. Роль депутатських груп Рад у підвищенні трудової активності мас України в роки першої п'ятирічки // Укр. іст. журн.— 1984.— № 3.— С. 102—105.

ричного матеріалу це завдання, можна буде чіткіше виявити сутність суспільства, побудованого в нашій країні в роки довоєнних п'ятирічок.

Значну частину публікацій становлять дослідження, в яких аналізуються конкретні форми трудової активності робітничого класу, хоча різні прояви трудової ініціативи розглядаються і в монографічних виданнях, присвячених історії робітничого класу республіки в 20—30-і рр., а також історії соціалістичного змагання на Україні⁹. Серед них варто назвати книгу П. П. Гудзенка, С. В. Кульчицького, Є. П. Шаталіної¹⁰. Це єдина монографія, спеціально присвячена трудовим починам робітничого класу України в період між громадянською і Великою Вітчизняною війнами. В ній повніше за інші дослідження висвітлюється загальна картина розповсюдження трудових ініціатив робітників республіки. Однак, на жаль, даному дослідженню властиві концептуальні недоліки, що були характерні для всієї літератури, яка вийшла в другій половині 50-х — першій половині 80-х рр. Вони обумовлювались насамперед тими умовами, в яких знаходились дослідники, підпорядкованістю історичної науки ідеологічним штампам, командним методам керівництва суспільними науками.

Переважну частину праць, у яких розкривалися конкретні форми трудової активності робітників України в роки перших п'ятирічок, становлять спеціальні статті, вузькі за тематикою і хронологічними рамками дослідження. Але багато трудових ініціатив робітників (за винятком хіба що лише комун) зображаються у них однобічно позитивно, такими, які нібито-то повністю відповідали потребам соціалістичного виробництва і забезпечували необхідні результати, виконання п'ятирічних планів. З цим не можна погодитися. Адже багато починів, на наш погляд, виникли в середовищі робітничого класу як щире бажання, а, може бути, як своєрідні спроби ліквідувати недоліки у сфері виробництва, які визначались відходом від економічних методів і принципів господарювання. До них відносяться такі почини, як «штурмові ночі», змагання за зустрічне планування і т. п. Знаходячись у протиріччі з дійсно економічними методами господарювання, вони не могли бути довготривалими, загасали, а на зміну їм з'являлися нові. Насамперед цим можна пояснити значну кількість у 30-х рр. найрізноманітніших починань в середовищі робітничого класу. Важливо також підкреслити, що адміністративно-командна система шляхом пропаганди використовувала їх для свого зміцнення, не виникаючи часто-густо в саму суть ініціатив, а піклуючись перш за все про те, щоб показати їх величезну кількість. Тому об'єктивне вивчення трудової активності робітничого класу України в роки довоєнних п'ятирічок неможливе без своєрідної «інвентаризації» ініціатив у контексті здійснюваної економічної політики.

Серед різних форм трудового ентузіазму робітничого класу найбільша увага приділялась вивченню ударництва¹¹ і стахановського ру-

⁹ Слуцкий А. Б. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932 гг.).— Киев, 1963.— 503 с.; Епштейн А. И. Рабочники Украины в борьбе за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928—1932 рр.).— Х., 1968.— 195 с.; Сырцова С. М. Рабочий класс Украины на завершающем этапе социалистической индустриализации. — Киев, 1979. — 192 с.; Єфременко Є. Могутній засіб організації активності мас. (З історії розвитку соціалістичного змагання на Україні).— Киев, 1959.— 182 с.; Кудлай О. С. Від комуністичних суботників до бригад комуністичної праці.— К., 1962.— 147 с.; та ін.

¹⁰ Гудзенко П. П., Кульчицький С. В., Шаталіна Є. П. Трудові почини робітничого класу 1921—1937. (На матеріалах Української РСР).— К., 1980.— 338 с.

¹¹ Кулышев Ю., Рогачевская Л. Первые ударные.— М., 1961.— 136 с.; Рогачевская Л. С. Социалистическое соревнование в СССР: Исторические очерки. 1917—1970.— М., 1970.— 322 с.; Скоробогатов В. П. Розгортання масового соціалістичного змагання робітничого класу України на початку 1929 р. // Укр. іст. журн.— 1959.— № 12.— С. 3—17; Довгопол В. М. Ударницький рух на Україні в 1926—1929 роках // Питання історії народів СРСР.— Вип. 11.— Х., 1971.— С. 57—68;

ху¹². Історії їх виникнення і розповсюдження присвячена значна кількість спеціальних праць, підготовлених як на загальносоюзному, так і республіканському матеріалі. Певним чином ці питання порушуються у більшості публікацій, присвячених виробничій діяльності робітничого класу СРСР і УРСР в роки перших п'ятирічок. Позитивною стороною всіх досліджень є прагнення розкрити на основі багатого фактичного матеріалу значення даних форм змагання у розв'язанні конкретних виробничих завдань, простежити їх розмах у окремих галузях виробництва, в республіці в цілому, відтворити соціальний портрет ударника і стахановця тощо. Однак у другій половині 50-х — першій половині 80-х рр. вивченню історії руху ударників і стахановців були властиві суттєві недоліки.

Передусім висвітлення цих, як й інших форм трудової активності, здійснювалось під кутом лакування дійсності, відчувалось прагнення показати якомога більш широкий характер розвитку ударництва і стахановського руху. В історичній літературі закріпився висновок про те, що ці форми змагання набули не лише загальнокласового, але й всенародного характеру¹³. Подібні твердження вимагають переосмислення. Адже відомо, що розгортання масового соціалістичного змагання співпало з послабленням в силу ряду факторів трудової дисципліни на виробництві. Розпочата ще в 1928 р. кампанія боротьби за рішуче зміцнення трудової дисципліни не принесла на початку 1929 р. бажаних успіхів. Тому 21 лютого 1929 р. ЦК ВКП(б) направив всім партійним організаціям закритого листа «Про підняття трудової дисципліни», в якому явно визначався курс на посилення централізму в управлінні виробництвом¹⁴. Чи можна було за таких умов буквально за декілька місяців забезпечити дійсну участь більшості робітничого класу в соціалістичному змаганні, як це намагалися показати деякі дослідники? На наш погляд, уже наприкінці 20-х — 30-х рр. у соціалістичному змаганні існувало чимало формалізму. На нашу думку, він зростав пропорційно збільшенню кількості учасників змагання. Документи свідчать, що були випадки, коли на папері кількість тих, що брали участь у змаганні, завищувалась у 4—5 разів¹⁵. І такі факти не були поодинокими.

На думку деяких науковців, витоки формалізму варто шукати якраз в період початку масового змагання¹⁶, що вимагає не лише наукової доказовості, але й визначення масштабів і тенденцій цього явища. Принагідно зауважимо, що формалізм був властивий змаганню і на більш ранніх стадіях його розвитку. Однак з переходом до масового соціалістичного змагання (тут виникає питання про правомірність збереження даного поняття), яке розпочалося в умовах функціонування уже існуючої командно-адміністративної системи управління, більш

Довгопол В. М. Соціалістичне змагання в роки першої п'ятирічки // Укр. іст. журн. — 1979. — № 4. — С. 52—60; Самойленко В. С. Боротьба партійних організацій Донбасу за розгортання масового соціалістичного змагання на початку першої п'ятирічки // Наукові праці з історії КІРС. — Вип. 39. — К., 1970. — С. 138—143 та ін.

¹² Бельська М. В. Виникнення і поширення руху новаторів у важкій промисловості України (1935—1937 роки) // Укр. іст. журн. — 1960. — № 5. — С. 28—38; Бабко Ю. В. Виникнення і розвиток стахановського руху в промисловості республіки // Наукові праці з історії КІРС. — Вип. 23. — К., 1968. — С. 75—86; Овсій І. О. Партійне керівництво соціалістичним змаганням в роки другої п'ятирічки (1933—1937 рр.) // Там же. — Вип. 51. — К., 1972. — С. 114—122 та ін.

¹³ Див., наприклад: Горбань Ю. А. Ленинским курсом социалистической индустриализации. Из опыта Компартии Украины по руководству развитием промышленности. — Киев, 1984. — С. 64.

¹⁴ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. — Т. 4. — М., 1970. — С. 169—175.

¹⁵ Дробяжев В. З. О некоторых недостатках методики изучения политической и трудовой деятельности рабочего класса СССР в годы борьбы за построение социализма // Вестник Московского ун-та. Серия IX. История. — 1964. — № 5. — С. 16.

¹⁶ Шкурко С., Рязских И. Формализм и соревнование: истоки и причины // Социалистическое соревнование. — 1987. — № 3. — С. 36—37.

масового характеру почало набувати і формальне ставлення до цього руху. Через призму прояву формалізму, командних методів керівництва трудовою активністю робітників з боку партійних і громадських організацій, господарських органів необхідно підійти і до аналізу деяких заходів, які спрямовувались на розширення кола учасників змагання. В першу чергу це стосується ленінського набору до ударних бригад у 1930 р., інших аналогічних заходів, яким до середини 80-х рр. давалася виключно позитивна оцінка¹⁷.

Нових підходів у відповідності із сучасним розумінням стану розвитку суспільства наприкінці 20-х — 30-х рр. вимагає аналіз передумов різних форм змагання, включаючи і рух стахановців. Немає сумніву в тому, що цей рух мав більш складний характер, ніж це стверджувалося у дослідженнях. Адже виник він в умовах існуючих диспропорцій в економіці країни в результаті авантюристичних темпів індустріалізації при наявності командно-адміністративної системи. Сьогодні важливо з'ясувати, чому при цій системі на деякий час були можливими ініціатива, самостійність первинних господарських ланок, особиста зацікавленість. Певний науковий інтерес становить й дослідження того, чому, зрештою, не вдалося закріпити і розвинути економічні новачі, які виникли з зародженням стахановського руху, яким чином вони були зламані.

Зміст історичної літератури другої половини 50-х — першої половини 80-х рр., присвяченої різноманітним формам трудової активності робітничого класу республіки в роки перших п'ятирічок, обумовлювався висновком про те, що соціалізм в СРСР було побудовано в основному до кінця 30-х рр. Сьогодні суттєво змінилися оцінки того періоду в історії радянського суспільства, що вимагає переосмислення різних форм трудових відносин робітничого класу України у 30-ті рр.

З середини 80-х рр. розпочався новий етап у розвитку історичної науки. Він ознаменувався виходом ряду праць, які на якісно новому рівні висвітлюють історію радянського суспільства у 20-х — 30-х рр. В них закріплені перші результати перегляду усталених концепцій, відбивається новий рівень історіографії. Але сьогодні, на жаль, ще відсутні дослідження з питань трудової діяльності робітничого класу України в роки довоєнних п'ятирічок, що відповідають сучасним вимогам, гостро відчувається необхідність переходу від узагальнюючих оцінок історії радянського суспільства у 20-і — 30-і рр. до вивчення конкретних проблем, включаючи і соціальну творчість робітників в процесі виробництва. Лише на основі пізнання історичної конкретики можливі як продовження теоретичних дискусій з історії 20-х — 30-х рр., так і подальший пошук істини.

Одержано 5.03.91.

Дается историографический анализ литературы второй половины 50-х — первой половины 80-х гг. о трудовой активности рабочего класса Украинской ССР в годы довоенных пятилеток.

¹⁷ Д а в и д ю к А. Т. Ленінський призов до ударних бригад у 1930 р. // Укр. іст. журн.— 1980.— № 8.— С. 98—104.